

การพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน

ตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

Development of youth citizenship components and characteristics

According to the Buddhist doctrine of the monk teaching morals in the school

ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน* สุพิมล ศรศักดิ์†

เรืองเดช เจริญศาสตร์‡ รังสรรค์ วัฒนาชัยวัฒน์§

Received February 15, 2019; Revised March 2, 2019; Accepted April 3, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่ายทางการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Methodology Research) โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล 2 รูปแบบคือ แบบวัดเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) โดยมีกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 250 คน โดยหาค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือตามวิธีการของครอนบาค ในการวิเคราะห์ข้อมูลใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปวิเคราะห์หา ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นแบบแนวสัมภาษณ์ คำถามปลายเปิด (Open-ended questions) สัมภาษณ์ผู้บริหาร ครูผู้สอน อาจารย์และพระนิสิต จำนวน 34 รูป/คน

ผลการวิจัย พบว่า 1) การศึกษาการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยรวมทุกด้าน อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.97$) คือ ด้านคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.98$) ด้านคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.91$) ด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.90$) 2) การวิเคราะห์การพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน 2.1) ครูผู้สอนต้องมีทั้งความรู้ ควบคู่กับคุณธรรม มีหลักธรรมประจำใจ เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ศิษย์ 2.2) ครูผู้สอนเป็นคนเก่ง มีจิตสาธารณะ เป็นคนดี มีคุณธรรม มีหลักธรรมประจำใจ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความกตัญญูต่อบุคคล มีศีลธรรม เป็นผู้เสียสละ มองเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง 2.3) ครูผู้สอนมีการดำเนินการภายใต้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และยุทธศาสตร์การศึกษาของชาติ สามารถสร้างสรรค์ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข 2.4) ครูผู้สอนมีกระบวนการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี โดยผ่านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาในการจัดการเรียนรู้และการพัฒนา เช่น หลักศีล 5 หลักสังคหวัตถุ 4 หลักพรหมวิหาร 4 หลักค่านิยมพื้นฐาน 4 ประการ เป็นต้น

คำสำคัญ : การพัฒนา, องค์ประกอบ, คุณลักษณะ, พลเมืองดี, เยาวชน, หลักพุทธธรรม, พระสอนศีลธรรม

Abstract

This research This is a study of the strategy of developing the educational network of the General Education Division In Ubon Ratchathani Province Is a mixed methodology research using two methods of data collection, namely quantitative research model By using questionnaires (Questionnaire) with a sample of 250

* นักวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ,อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต/Tel...080-7247-658 Email...chaiyasit_ae@hotmail.com

† ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี (สังคมศึกษา) Tel...080-7247-658 Email...chaiyasit_ae@hotmail.com

‡ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สำนักการศึกษาที่ .9 อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

§ นักวิเคราะห์นโยบายและแผน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ปัตตานี Tel...085-7823-020 Email...rangsan.wat@mcu.ac.th

people by evaluating the confidence of the instrument according to Cronbach's method In data analysis, the computer program was used to analyze the percentage, mean, standard deviation. And the qualitative research model is an interview format Open-ended questions interviewed 34 administrators / teachers, teachers and students.

The results of the research were as follows: 1) The study of the development of components and characteristics of good citizenship among youth according to the principles of Buddhism of the monks teaching morality in schools In all aspects Was at a high level ($\bar{x} = 3.97$), ie, the characteristics of good citizenship were at a high level ($\bar{x} = 3.98$). At a high level ($\bar{x} = 3.91$) in the process of enhancing the consciousness of citizenship At a high level ($\bar{x} = 3.90$) 2) Analysis of the development of components and characteristics of good citizenship among youth according to the principles of Buddhism of the monks teaching morality in schools 2.1) Teachers must have both knowledge Coupled with morality Have a moral principle Being a good example for students. 2.2) Teachers are good people, have a public mind, be a good person, have morality, have a moral principle. Humble There is a gratefulness, a moral sacrifice. See the public benefit as the location 2.3) Teachers are operated under the National Education Act. And national education strategies Able to create a happy life in society. 2.4) Teachers have a process of improving citizenship. By organizing learning activities in accordance with Buddhism in learning and development management such as the 5 sacrament principles, 4 Sangkhaharawah objects, 4 Brahmavihan principles, 4 basic values principles, etc.

Keywords: development, composition, features, good citizens, Youth, Buddhist principles, moral teaching

บทนำ

การศึกษาไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง วัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน ครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ การเรียนการสอนยังไม่มีหลักสูตรที่แน่นอนไม่ได้กำหนดกฎเกณฑ์อะไรมากนัก เป็นเพียงข้อตกลงกันระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน การศึกษาเล่าเรียนเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตคือการเรียนรู้ในหลักวิชาควบคู่กับการปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา สมัยอยุธยาผู้คนได้เรียนหนังสือมากขึ้น ส่วนใหญ่ยังเป็นผู้ชาย เกิดเป็นประเพณีบวชเรียน อยู่ยาดอนกลาง การศึกษาทำให้เกิดการพึ่งพาแบบเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สังคมสงบสุข สมัยรัตนโกสินทร์การศึกษาอยู่ก่อนการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง ระยะแรกเน้นในหลักวิชาการ การอ่านการเขียนการคิดเลข เป้าประสงค์เพียงเพื่อให้อ่านออกเขียนได้คิดเลขเป็นและเน้นคนเพื่อเข้าสู่ระบบราชการ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเนื้อหาสาระของหลักสูตรได้เปลี่ยนแปลงไปสอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยเน้นทักษะทางปัญญาละวิชาซีพมากขึ้น ต่อมาได้ปรับหลักสูตรเสริมทักษะครบทั้ง 4 ด้านคือร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยี การศึกษาไทยได้ปรับนโยบายสู่ความเป็นอารยะความทันสมัยตามระบบสากลโดยเชื่อมโยงและยอมรับเอาวัฒนธรรมทางการศึกษาแบบตะวันตกมากขึ้น โดยรัฐได้ตั้งหน่วยงานขึ้นมาดูแลรับผิดชอบการศึกษาของชาติ จัดจ้างครูและผลิตตำรา จัดหลักสูตรที่หลากหลายสาขาวิชา ทำให้ลดภาระและหน้าที่ของบ้าน วัดและวัง ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาไทยในอดีต การศึกษาแผนใหม่ภายใต้หลักสูตรความเป็นสากลที่เน้นการเรียนรู้ให้รอบด้าน เน้นทฤษฎีความรู้มากกว่าการนำไปสู่การปฏิบัติ และเป็นการเรียนรู้เพื่อมุ่งเข้าสู่ตลาดแรงงานเพื่อรายได้ในการครองชีพ การศึกษาไทยจึงเป็นไปเพื่อการแข่งขัน เพื่อการพาณิชย์สูงขึ้น ขาดความสมดุลของการดำเนินชีวิต เป็นสังคมที่รีบเร่งเห็นแก่ตัว คุณธรรมขาดหาย ความเอื้ออาทรละลาย ไร้ภูมิปัญญา ภายใต้ระบบการศึกษาไทยที่บัญญัติไว้เป็นหลักการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษา 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) 2545 ว่า “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2545) ตามพระราชบัญญัตินี้กล่าวในมาตราที่ 15 ได้กำหนดไว้ว่า การจัดการศึกษามีสามระบบ คือ 1) การศึกษาในระบบ 2) การศึกษานอกระบบ และ 3) การศึกษาตามอัธยาศัย ทั้งสามระบบสามารถจัดในสามระดับ คือ 1) การศึกษาขั้นพื้นฐาน 2) การศึกษาอาชีวศึกษา 3) การศึกษาอุดมศึกษา สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปใดรูปหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ เพราะการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ให้สมบูรณ์ เป็นอาภรณ์ที่ทุกคนต้องมีไว้ประดับอันเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยสี่ แต่เนื่องจากการศึกษามีกระบวนการที่เป็นไปโดยธรรมชาติและกระบวนการที่สร้างสรรค์ขึ้น แต่โดยจุดมุ่งหมายแล้วก็เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้ตามอัตภาพของตนเองและปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพทางสังคม การศึกษาจึงเป็นกระบวนการถ่ายทอดทักษะ วิชาความรู้ เจตคติและอุดมการณ์จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งเป็นทอด ๆ ไป

(สุพิมล ศรศักดิ์, 2554) มีข้อบกพร่องที่ระบบการสอน เพราะเป็นการสอนที่เน้นความจำมากกว่าการทำ ซึ่งตกทอดมาตั้งแต่อดีตกาล ที่แนวคิดทฤษฎีเทคโนโลยีศาสตร์สาขาต่าง ๆ ยังมีไม่หลากหลาย นักวิชาการหลายท่านมองระบบการสอนของไทยในปัจจุบันว่า เป็นการสอนที่เน้นความจำ สอนให้เชื่อมากกว่าสอนให้แย้ง สอนในเนื้อหาวิชามากกว่ากระบวนการแสวงหาความรู้ และสอนแบบตามใจครู มากกว่าสอนตามความสนใจของผู้เรียน วิธีการดังกล่าวไม่เป็นไปตามธรรมชาติของการเรียนรู้หรือความเป็นพุทธะ ที่จะต้องดึงเอาศักยภาพของผู้เรียนให้แสดงออก การศึกษาในระบบปัจจุบันนอกจากไม่ใช่เครื่องมือในการพัฒนาเด็กแล้ว ยังเป็นเครื่องมือในการทำลายอัจฉริยภาพที่มีในตัวเด็ก และทำลายพุทธิปัญญาของมนุษย์ (บุรชัย ศิริมหาสาร, 2546: 3-5) ถึงแม้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้ระบุไว้ชัดเจนว่า “...กระบวนการเรียนรู้นั้นต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รู้จักรักษาส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ เคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและความรู้ด้านเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2545) แต่ก็ยังไม่เป็นไปตามบทบาทบัญญัติ หากแต่เกิดปัญหาทางสังคมอีกมากมายบ้าง ก็บอกว่าเพราะระบบ ผู้สอนหรือหลักสูตร ภายใต้การกำกับของกระทรวงศึกษาธิการ

การศึกษาเป็นเรื่องของทุกคน ทุกคนมีโอกาเข้าถึงอย่างเสมอภาค รัฐใช้วิธีแบ่งแรงให้ครอบครัว องค์กรเอกชน ชุมชน และส่วนราชการ มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากขึ้น เพราะการให้การศึกษจะช่วยพัฒนาศักยภาพทางร่างกายและจิตใจ คือการสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน ที่สำคัญคือก่อนจะมีจิตสาธารณะ (Public Mind) จะต้องมีความสาธารณะ (Public Space) เสียก่อน ให้คนได้เข้าใจเรื่องกายกับจิต ระหว่างกายภาพกับความคิด สถาบันอุดมศึกษาควรจัดเวทีสาธารณะ เพื่อให้นักศึกษามาใช้ประโยชน์ในการดำเนินการจัดกิจกรรมต่างๆ เพราะมนุษย์นั้นเรียนรู้ได้เร็วจากประสบการณ์ตรง ไม่ใช่เพียงการรณรงค์ และการสั่งสอนกันในห้องเรียนเท่านั้น (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2542: 21 – 33) จิตสาธารณะจะเกิดขึ้นได้เมื่อเรียนรู้เป็น เข้าใจปัญหา และรู้คุณค่าของตนเองและสังคม พัฒนาการทั้งสองส่วนระหว่างกายกับจิตมิให้เกิดจากการบอกเล่า การเรียนในห้องเรียนคำบรรยายของผู้สอนในแต่ละสถาบันได้ แต่นักศึกษาต้องเชื่อมั่น กล้าตัดสินใจ และอาสาพาตัวเองลงไปทำกิจกรรมด้วยตนเอง การรับรู้ถึงเหตุการณ์ อารมณ์ความรู้สึก ความอ่อนไหวการเข้าถึงประสบการณ์ การลงมือปฏิบัติจริงผ่านกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ การมีเพื่อนร่วมอุดมคติ การพูดคุยปรึกษาหารือ ล้วนเป็นเป้าหมายหล่อหลอมจิตใจให้รู้จักทำงานเสียสละแก่ผู้ที่ลำบาก ชัดเจนยากจน มีปัญหาอุปสรรคด้านใด

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญปัญหาวิกฤติต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศมีผลทำให้คนจำนวนมากต้องตกงาน หรือมีรายได้น้อยลง อีกทั้งเกิดปัญหาต่าง ๆ ทางด้านอารมณ์ สังคม และจิตใจตามมา ทำให้สังคมไทยในปัจจุบันเริ่มอ่อนแอ ในการพัฒนาสังคมที่เข้มแข็งและมีสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้นได้นั้น ต้องเริ่มจากการพัฒนาที่เด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของการพัฒนาทรัพยากรบุคคลที่จะสามารถกำหนดความเป็นไปได้ในอนาคตของประเทศชาติได้ ฉะนั้น การที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ต้องเริ่มที่การพัฒนาจิตสำนึกทางปัญญา หมายถึง การรู้ตัวของบุคคล ที่ผ่านการคิดไตร่ตรองอย่างมีสติ ในการที่บุคคลให้รู้จักเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตนเองและ ผู้อื่น การควบคุมอารมณ์ตนเองได้ มีจิตใจเอื้ออาทร ตลอดจนเห็นคุณค่าในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งของ เงิน และเวลา รวมทั้งคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวม สังคมและประเทศชาติ

การพัฒนาจิตสำนึกทางปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเยาวชนไทย ให้มีพื้นฐานแนวคิดในการพัฒนาให้เกิดคุณลักษณะทางจิตที่พึงปรารถนาในสังคมได้แก่ การพัฒนาจิตสำนึกทางปัญญา ซึ่งประกอบด้วย จิตสาธารณะ ความฉลาดทางอารมณ์ และการบริโภคด้วยปัญญาให้กับเด็ก เยาวชนและวัยรุ่น เป็นจุดเริ่มต้น โดยจิตสำนึกทางปัญญานั้นสามารถพัฒนาได้โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมจากหน่วยพื้นฐานทางสังคมต่างๆ เช่น ครอบครัวหรือบ้าน โรงเรียน และวัด ที่รวมเรียกว่า บวร เมื่อเยาวชนไทยได้รับการพัฒนาจิตสำนึกทางปัญญาเหล่านี้แล้ว ย่อมเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเยาวชนไทยโดยตรงและยังมีผลต่อประเทศชาติในอนาคตด้วย

ปี 2548 กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมได้ดำเนินการโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน เข้าไปสอนในสถานศึกษาทั้งระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอาชีวศึกษาทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยตระหนักว่าพระสงฆ์เป็นต้นแบบในทางจริยะ เป็นสื่อในทางพระพุทธศาสนา นำเอาหลักธรรมเพื่อเผยแพร่ต่อสังคมสู่การขัดเกลาและปลูกฝังสร้างจิตสำนึกของความเป็นคนดีของครอบครัว เป็นพลเมืองที่ดีประเทศชาติ โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จึงเป็นกระบวนการแห่งการนำหลักธรรม แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่การเรียนเพื่อพัฒนาเยาวชนอย่างต่อเนื่องและมีพลังสร้างสรรค์และขับเคลื่อนการพัฒนาในเชิงพุทธให้อยู่ในมรรคาของการดำเนินชีวิต (พระสอนศีลธรรม [online] 10 สิงหาคม 2558) และการดำเนินงานของพระสอนศีลธรรมยังมีจุดที่ยังต้องพัฒนา ทั้งในด้านบุคคล โรงเรียนและกระบวนการจัดการเรียนการสอนเชิง

บูรณาการกับพุทธธรรม

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยได้ศึกษา การศึกษาการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมผ่านกระบวนการดำเนินงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรม และเพื่อวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาความเป็นคนดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมผ่านกระบวนการดำเนินงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนครั้งนี้การวิจัยเป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods) โดยเป็นการศึกษาทั้งเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดการจัดการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนของไทย เอกสารแนวคิดและรูปแบบการจัดการเรียนรู้ความเป็นพลเมืองตามแนวพระพุทธศาสนา และรูปแบบการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการแจกแบบสอบถาม (Questionnaire) กับกลุ่มประชากรที่ได้กำหนดไว้ และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ และเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

การศึกษาเชิงปริมาณ (Quantitative Research) กลุ่มตัวอย่างที่ตอบแบบสอบถาม ตัวแทนพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนในพื้นที่กรณีศึกษาผ่านศูนย์ประสานงานพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และมีการจัดการเรียนการสอนโดยพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดอุบลราชธานี 200 รูป และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 50 รูป รวมทั้งสิ้น 250 รูป เพื่อศึกษาบทบาทและคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี

การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้สัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ได้แก่ ประธานกรรมการดำเนินงานโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน/ตัวแทน, ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ประถมศึกษาอุบลราชธานี/ตัวแทน, ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 29 (อุบลราชธานี – อำนาจเจริญ)/ตัวแทน, ผู้อำนวยการสถานศึกษา/ตัวแทน, ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด/ตัวแทน จำนวน 15 รูป/คน โดยวิธีสุ่มแบบเจาะจง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น ศึกษานโยบายทางด้านการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธ และแนวททางขั้นตอนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นตามกรอบของบทบาทและคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี เพื่อใช้เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบปลายปิด ประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับการศึกษา ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ซึ่งมีลักษณะเป็น มาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale) มี 5 ระดับ โดยมีเกณฑ์การให้คะแนน และตอนที่ 3 เป็นแบบ สอบถามปลายเปิดเกี่ยวกับข้อเสนอแนะอื่น ๆ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นตามกรอบเกี่ยวกับนโยบายทางด้านการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธ และการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ เพื่อเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ซึ่งมีสาระสำคัญในขั้นตอนของการสร้างและการตรวจสอบเครื่องมือเชิงคุณภาพ 1) ทำการศึกษารวบรวมเอกสาร ข้อมูลจากหนังสือ บทความ งานวิจัย และเอกสารสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศึกษานโยบายทางด้านการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธ และการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ 2) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า มาวางโครงสร้างแบบสัมภาษณ์ โดยกำหนดขอบเขตเนื้อหาครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย และกรอบแนวคิดของการวิจัย 3) สร้างแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการศึกษาและทิศทางการพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธ และการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ

ผลการวิจัย

ผลจากการศึกษา พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากมีอายุต่ำกว่า 30 ปี มีจำนวน 148 รูป คิดเป็นร้อยละ 59.2 มีพรรษาต่ำกว่า 5 พรรษา จำนวน 126 รูป คิดเป็นร้อยละ 50.4 มีสถานทางคณะสงฆ์เป็นพระลูกวัด จำนวน 169 รูป คิดเป็นร้อยละ 67.6 มีระดับการศึกษาแผนกนักธรรมชั้นเอก จำนวน 177 รูป คิดเป็นร้อยละ 70.8 รองลงมาคือนักธรรมชั้นตรี จำนวน 38 รูป คิดเป็นร้อยละ 15.2 การศึกษาแผนกบาลี ส่วนใหญ่ไม่มีวุฒิ จำนวน 132 รูป คิดเป็นร้อยละ 52.8 การศึกษาสายสามัญจบปริญญาตรี จำนวน 117 รูป คิดเป็นร้อยละ 46.8 รองลงมาคือต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน 102 รูป คิดเป็นร้อยละ 40.8 มีประสบการณ์สอนต่ำกว่า 5 ปี จำนวน 159 รูป คิดเป็นร้อยละ 63.6 ทำการสอนในระดับมัธยมตอนต้นมากที่สุด จำนวน 155 รูป คิดเป็นร้อยละ 62.0

ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี และคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ด้านคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.91$)

ค่าเฉลี่ยเป็นรายข้อของระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาองค์ประกอบ และคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี และคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือข้อ 1 มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอ ($\bar{x} = 4.18$) รองลงมาคือข้อ 9 ความสามารถในการนำหลักธรรมมาพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน ($\bar{x} = 3.95$) รองลงมาคือข้อ 2 การวางตนได้เหมาะสมกับสมณะสาธูป ($\bar{x} = 3.90$) ข้อ 3 ให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาชีวิตแก่ศิษย์ได้ ($\bar{x} = 3.90$) และข้อ 7 ความรู้ ความเข้าใจในการเขียนแผนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับหลักสูตร ($\bar{x} = 3.90$) ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากัน ส่วนข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ ข้อ 8 ความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยี และแหล่งเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสม ($\bar{x} = 3.80$)

ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี และคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.90$)

ค่าเฉลี่ยเป็นรายข้อของระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี และคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือข้อ 4 จัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีให้สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลาง เช่น พลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย, รู้รัก สามัคคี เยาวชนพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย ($\bar{x} = 4.02$) รองลงมาคือข้อ 8 เผยแพร่ อบรม แก่บุคคลในชุมชนให้ใช้หลักจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตประจำวัน ($\bar{x} = 3.95$) รองลงมา มีค่าเฉลี่ยเท่ากันคือข้อ 10 ชักชวน หรือสนับสนุนคนดีมีความสามารถในการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมเกี่ยวกับจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีหรือกิจกรรมสาธารณประโยชน์ของชุมชน ($\bar{x} = 3.95$) และข้อ 7 กำหนดแนวทาง ปรับปรุงเทคนิควิธีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ($\bar{x} = 3.91$) และข้อ 1 กำหนดนโยบายให้สถานศึกษาจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีที่เน้นผู้เรียนเป็น สำคัญ ($\bar{x} = 3.90$) ตามลำดับ ส่วนข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดคือ ข้อ 6 บันทึกผลการนิเทศเกี่ยวกับผลการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีเป็นลายลักษณ์อักษร ($\bar{x} = 3.84$)

ค่าเฉลี่ยของระดับความคิดเห็นการพัฒนาองค์ประกอบและ คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.98$)

ค่าเฉลี่ยเป็นรายข้อของระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือข้อ 3 เคารพสิทธิของผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเสื่อมเสียชื่อเสียง ($\bar{x} = 4.02$) รองลงมาคือข้อ 5 เคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ($\bar{x} = 4.01$) และมีค่าเฉลี่ยเท่ากันคือข้อ 2 ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม ปฏิบัติตามกฎหมาย ($\bar{x} = 4.00$) ข้อ 4 รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยความตั้งใจและไตร่ตรอง ($\bar{x} = 4.00$) ข้อ 6 ร่วมกันคิด ทำงานร่วมกันด้วยความเต็มใจ ($\bar{x} = 4.00$) และข้อ 8 ร่วมกันติดตาม ประเมินผล ปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงานเพื่อพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพ ($\bar{x} = 4.00$) ส่วนข้อที่มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุดในด้านนี้คือ ข้อ 10 มีความคิดกว้างไกล สมารถวิเคราะห์ วิเคราะห์แสดงความคิดเห็น อย่างมีเหตุผล ($\bar{x} = 3.90$)

การพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนใน 3 ด้าน สามารถสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลได้ดังนี้

ค่าเฉลี่ยโดยภาพรวมของระดับความคิดเห็น ทั้ง 3 ด้าน อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.97$) เรียงเป็นรายด้านลำดับจากมากไปหาน้อยคือ ด้านคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ($\bar{x} = 3.98$) ด้านคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรม ($\bar{x} = 3.91$) และด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดี ($\bar{x} = 3.90$)

สรุปการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาพุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่ายทางการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการศึกษาวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Methodology Research) โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล 2 รูปแบบคือ แบบวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) โดยมีกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 250 คน โดยหาค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือตามวิธีการของครอนบาค ในการวิเคราะห์ข้อมูลใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูปวิเคราะห์หา ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นแบบแนวสัมภาษณ์ คำถามปลายเปิด (Open-ended questions) สัมภาษณ์ผู้บริหาร ครูผู้สอน อาจารย์และพระนิสิต จำนวน 34 รูป/คน ผลการวิจัย พบว่า

1. การศึกษาการพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน โดยรวมทุกด้าน อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.97$) คือด้านคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.98$) ด้านคุณสมบัติของพระสอนศีลธรรม อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.91$) ด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.90$)

2. การวิเคราะห์การพัฒนาองค์ประกอบและคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชนตามหลักพุทธธรรมของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

2.1 ด้านคุณลักษณะของครูผู้สอน ผลการวิจัยพบว่า ครูผู้สอนต้องมีทั้งความรู้ ควบคู่กับคุณธรรม มีหลักธรรมประจำใจ เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ศิษย์ มีทักษะการสอนที่สร้างจิตสำนึกที่ดี และตระหนักในหน้าที่ตามหน้าที่พลเมือง มีความรู้ความสามารถเทคนิคและทักษะต่างๆ ในการถ่ายทอดวิชา มีบุคลิกภาพดี พุดจาไพเราะน่าฟังอารมณ์ดี มีความรอบรู้ระบบไอที มีทักษะในการใช้สื่อประกอบการสอน มีความจงรักภักดีต่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์มีความรับผิดชอบต่อตนเองต่อวิชาชีพและต่อสังคม มีวินัย มีความมั่นคงทางอารมณ์ มีองค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม สามารถจัดกิจกรรมให้กับเยาวชนได้ ปฏิบัติได้ ต้องรู้จักวิเคราะห์ผู้เรียนเป็น การสร้างจิตสำนึกเป็นส่วนสำคัญเพราะการที่จะให้เป็นพลเมืองดีของชุมชนและสังคม มีหลักคิดตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย

2.2 ด้านคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน พบการวิจัยพบว่า คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน คือเป็นคนเก่ง มีจิตสาธารณะ เป็นคนดี มีคุณธรรม มีหลักธรรมประจำใจ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน การรู้จักกาลเทศะการรู้จักสัมมาคารวะต่อผู้มีพระคุณจะต้องมีวินัย มีคุณธรรมจริยธรรมใฝ่เรียนรู้ มีความซื่อสัตย์เสียสละ ทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีความรักชาติศาสนาพระมหากษัตริย์และอดทนต่อสิ่งที่ยุ่งมาไม่ถึง การมีวินัยความซื่อสัตย์ รู้จักเสียสละ มีจิตอาสา มีความขยันหมั่นเพียรในการเรียนหนังสือค้นคว้าตำรา มีความรับผิดชอบในหน้าที่ เคารพสิทธิเคารพกติกาของสังคม มีคุณธรรม 8 ประการ เคารพกติกาครูบาอาจารย์และบรรพบุรุษ การรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขการเป็นคนดีคนเก่งและมีคุณธรรมการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่อกันและกัน การมีความรู้การมีความซื่อสัตย์ การเป็นแบบอย่างมีความกตัญญูต่เวทีมีศีลธรรมเป็นผู้เสียสละการมองเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

2.3 ด้านกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมือง ผลการวิจัยพบว่า การจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นพลเมืองดีนั้นสถานบันการศึกษาเป็นสถานที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีของเยาวชน จัดโดยผู้บริหาร ครูและบุคลากรทางการศึกษาอื่น ดำเนินการภายใต้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และยุทธศาสตร์การศึกษาของชาติ สถาบันศาสนาหรือวัด เป็นแหล่งการเรียนรู้และการฝึกฝน ชัดเจนทางจิตใจ ฝึกปฏิบัติปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนิสัยที่ไม่พึงประสงค์เพื่อให้เกิดการเรียนรู้คุณค่าของสรรพสิ่ง การสร้างจิตสำนึกให้แก่เยาวชนไปสู่ความเป็นพลเมืองดี สถาบันครอบครัวหรือบ้าน เป็นแหล่งเพาะบ่มและสร้างสรรค์ ให้มีชีวิตอบอุ่นด้วยสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ ที่เป็นเครือข่ายทางสังคมของชุมชน แต่ละสถาบันต่างก็มีขั้นตอนและวิธีการสร้างเสริมจิตสำนึกให้กับเยาวชน โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือให้เป็นคนดีมีคุณธรรม เป็นคนเก่งสามารถประกอบอาชีพได้ตามศักยภาพของตน สามารถสร้างสรรค์ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

2.4 ด้านการวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี คือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นเพราะความก้าวหน้าของวิทยาการ ถึงแม้การศึกษาของไทยมุ่งเน้นเพื่อให้ทุกคนมีความรู้ความสามารถมีทักษะเพื่อประโยชน์แห่งตนในการประกอบอาชีพตามศักยภาพ หลักพุทธธรรมจึงเป็นเครื่องมือในการสร้างความสมดุลของชีวิต กิจกรรมการเรียนรู้จึงต้องนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการ เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้และการพัฒนา เช่น หลักศีล 5 หลักสังคหวัตถุ 4 หลักพรหมวิหาร 4 หลักค่านิยมพื้นฐาน 4 ประการ เป็นต้น การจัดการศึกษาตามหลักพุทธธรรมเน้นให้เกิดคุณธรรมและจริยธรรม เป็นการประพฤติปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้รักสามัคคี เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม สามารถนำความรู้ ไปพัฒนาศักยภาพแห่งตน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่า คุณสมบัติของพระที่จะไปทำหน้าที่ในการสอนเยาวชนในโรงเรียนนั้น จะต้องมีความพร้อมทั้งด้านวิทยุคุณ คุณวุฒิ และคุณธรรม มีองค์ความรู้ทางธรรมที่แน่น การใช้ภาษาที่ทันสมัย การกลยุทธ์ทางการศึกษายุคใหม่ เพื่อการนำหลักพุทธธรรมสู่เยาวชน หากมีพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมากขึ้น ยังจะทำให้เยาวชนได้รับการพัฒนาเพื่อความเป็นพลเมืองดี มากขึ้นสังคมก็จะเป็นสุขมากยิ่งขึ้น การมีข้อจำกัดเรื่องงบประมาณค่าตอบแทนเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติงานของพระ แต่หากคิดว่าการสอนคือหน้าอุปสรรคก็เป็นโอกาส การสร้างและการพัฒนาเครือข่ายทางการศึกษาของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเป็นช่องทางหนึ่งที่จะทำให้พระสงฆ์มีบทบาทต่อสังคมในแง่ของการศึกษามากขึ้น การมีเครือข่ายช่วยเหลือส่งเสริมการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เทคนิควิธีการสอน การใช้สื่อประกอบการสอนที่ทันสมัย ทำให้มีศักยภาพสูงขึ้น การช่วยให้เยาวชนมีความรู้คือการติดอาวุธทางปัญญาให้กับสังคม

ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่ายพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเพื่อพัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่เหมาะสม
2. ควรมีศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเพื่อปลูกจิตสำนึกเยาวชนต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ผ่านการดำเนินงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน
3. ควรมีการศึกษาเรื่องการสร้างภูมิคุ้มกันและป้องกันยาเสพติดของเยาวชนตามแนวตะเข็บชายแดนลุ่มน้ำโขง ผ่านการดำเนินงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. (2527). **จิตสำนึกของชาวนา: ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542**, แก้ไขเพิ่มเติม 2545, กรุงเทพฯ: ครูสภา ลาดพร้าว
- จรรยา มาดิลกโกวิท, รศ.ดร. และคณะ. (2550). **การจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ดวงเดือน พันธมนาวิน. (2538). **ทฤษฎีต้นไม้วิจัยธรรมการวิจัยและพัฒนาบุคคล**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- บุรชัย ศิริมหาสาร. (2546). **การศึกษาที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : บุ๊คพอยท์จำกัด
- ประเวศ วะสี. (2541). **พุทธธรรมกับสังคม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, **การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) : พัฒนาการเมืองไทยโดยสร้างประชาธิปไตยที่คน**. เอกสารประกอบการบรรยายการประชุมคณะอนุกรรมการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของรัฐสภา และเสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยครั้งที่ 2/2555 วันที่ 11 ธันวาคม 2555
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**. กรุงเทพมหานคร: กรมการปกครอง
- _____. (2546). **พุทธวิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา
- พระสอนศีลธรรม** สืบค้นจาก <http://krupra.net/new/index.php?url=krupra> สำนักงานพระสอนศีลธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย [online] 10 สิงหาคม 2558
- ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2538.
- วศิน อินทสระ. (2541). **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว
- วัฒนา พัฒนพงษ์. (2546). **การบริหารเพื่อมุ่งอนาคต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า
- สมพร เทพสิทธา. (2540). **จิตสำนึกของชาวพุทธต่อพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสมพร เทพสิทธา เพื่อศาสนาและพัฒนาสังคม (ม.ส.ท.ศ.ส.)
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2549). **จิตสำนึกเพื่อส่วนรวมเชิงพุทธ**. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปีของเครือข่ายสถาบันอุดมศึกษา เขตภาคกลางเพื่อพัฒนาบัณฑิตอุดมคติไทย. จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต
- สันติ เจริญพรพัฒนา. **บรรยายพิเศษ “การจัดทำแผนยุทธศาสตร์”**. สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 1 สิงหาคม 2555.
- สุพิมล ศรศักดิ์. (2554). **เทคนิคการศึกษาระดับอุดมศึกษา**. อุบลราชธานี : ภาสทิธีการพิมพ์
- สำนักงานพระสอนศีลธรรม. (2548). **รายงานการประเมิน เรื่อง การติดตามประเมินผลพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2558**. พระนครศรีอยุธยา: สำนักงานพระสอนศีลธรรม
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2555). **พลเมืองในระบอบประชาธิปไตย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร